

Дворецький В. П., старший викладач загальновійськової кафедри навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та Національної гвардії України Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОБОРУ ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті обґрунтовано перспективи застосування факторних моделей індивідуально-психологічних особливостей розвитку образів виконання рухових дій стрільця у професійно-психологічному доборі військовослужбовців.

Ключові слова: факторна модель; індивідуально-психологічні особливості; образ виконання рухових дій; професійно-психологічний добір; координація.

В статтє обосновано перспективи использования факторных моделей индивидуально-психологических особенностей развития образов выполнения двигательных действий стрелка в профессионально-психологическом отборе военнослужащих.

Ключевые слова: факторная модель; индивидуально-психологические особенности; образ выполнения двигательных действий; профессионально-психологический отбор; координация.

Постановка проблеми. На наш погляд, професійно-психологічний добір кандидатів на службу до Збройних Сил України та інших військових формувань здійснюється без урахування вимог сьогодення, що є вагомою причиною їх неякісної бойової підготовки та неефективного виконання ними службово-бойових завдань, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї.

Аналіз публікацій. Теоретичний аналіз наукових праць, присвячених дослідженню проблем вогневої підготовки (О. М. Бандурки, В. О. Лефтерова, А.І. Щипина та інших) надали можливість дійти висновку, що застосування вогнепальної зброї відбувається за екстремальних умов, і що відсутність уміння швидко та влучно стріляти є основною причиною поранення або загибелі військовослужбовців, виникнення у них психічних станів, що негативно впливають на боєздатність та професійну діяльність [1, 9, 12].

На наш погляд, ефективність професійної діяльності військовослужбовців, пов'язаної із застосуванням вогнепальної зброї, можна прогнозувати за допомогою факторних моделей індивідуально-психологічних особливостей розвитку образів виконання рухових дій стрільця.

Метою статті є обґрунтування нового підходу до здійснення професійно-психологічного добору курсантів ВВНЗ та ВНЗ МВС України та визначення шляхів подолання негативних психічних станів військовослужбовців, що виникають під час застосування вогнепальної зброї.

Обґрунтування результатів дослідження. Необхідно зазначити, що навчання стрільби передбачено програмами

бойової підготовки військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань [8, 13].

На підставі досліджень О. М. Бандурки, О. М. Кокуна, В. О. Лефтерова, А. І. Щипина, Є. М. Потапчука та інших вчених доходимо висновку, що виконання службово-бойових завдань військовослужбовцями, які передбачають застосування вогнепальної зброї, бойової та іншої техніки, завжди пов'язане з виникненням психічних станів, що істотно впливають на успішність професійної діяльності [1, 7, 9, 12, 14].

На підставі аналізу зазначених праць доходимо висновку, що екстремальною є значуща для індивіда ситуація, у якій він відчуває недостатність власних можливостей щодо її подолання й перебуває у стані нервово-психічної напруженості, і що швидкість реагування в екстремальній ситуації істотно залежить від ставлення індивіда до неї, яке формується на основі індивідуально-типологічних, особистісних, когнітивних властивостей та життєвого досвіду.

Зокрема, стрес виникає внаслідок невідповідності результату оцінювання індивідом власних можливостей наявним умовам діяльності. На підставі аналізу зазначених вище наукових праць доходимо висновку, що стрес негативно впливає на тих індивідів, яким властиві: конфліктність, імпульсивність, тривожність, нейротизм, невпевненість у собі.

Позитивний вплив стресу полягає у адаптації людини до нових умов, підвищенні рівня психічної усталеності, розвитку властивостей, необхідних фахівцям екстремальних професій, а негативний – у

погіршенні ефективності виконання діяльності, розладі когнітивних процесів та фізіологічних функцій організму, порушенні здоров'я.

Емоційні стани являють собою інтегральні психофізіологічні явища, що впливають як на вегетативні функції організму, так і на психічні процеси, що загалом відбивається на працездатності та поведінці індивіда [2].

Зважаючи на те, що оцінка ступеня екстремальності здебільшого залежить від сприймання індивідом ситуації та прогнозування її наслідків, значне місце серед інших чинників емоційної напруженості посідає очікування невдачі, пов'язане з певними негативними наслідками. Зокрема, нервово-психічна напруженість, що виникає внаслідок очікування невдачі діяльності може спричиняти зростання збудження або розвиток гальмівних реакцій, що виявляються у імпульсивному реагуванні на зовнішні подразники або навпаки, в гальмуванні діяльності та когнітивних процесів, що її забезпечують.

Головним чинником втоми є величина навантаження, що залежить від його динаміки, інтенсивності, ритму. Внаслідок тривалої та інтенсивної роботи за недостатнього відпочинку між робочими циклами настає перевтома, що є негативним станом організму на межі патології.

Отже, професійно-психологічний добір військовослужбовців та їх бойову підготовку необхідно здійснювати з урахуванням індивідуально-психологічних властивостей, що впливають на особливості поведінки та ефективність діяльності за екстремальних умов, зокрема, на ефективність застосування бойової вогнепальної зброї.

На наш погляд, з метою забезпечення якісного професійно-психологічного добору необхідно попередньо визначити надійні критерії професійної придатності або, як мінімум, професійної успішності.

Одним з таких підходів, на нашу думку, може стати модульний принцип психологічної класифікації професій, запропонований В. Є. Гавриловим [3], згідно з яким порівняння професій за окремими структурними компонентами надає можливість виділити в них деякі спільні елементи. Таким компонентом може бути типовий елемент діяльності з урахуванням впливу всіх можливих факторів, в тому числі й екстремальних. На підставі такого підходу можна побудувати модель будь-якої

спеціальності або професії будь-яку за модульним принципом. Такий модуль є більш однорідним за психологічним змістом і більш стабільним, ніж професія або спеціальність, що полегшує експериментальне вивчення критеріїв професійної придатності, підвищує їх надійність та валідність. Побудований таким чином психологічний модуль професії можна визначити як типовий елемент професійної діяльності, властивий ряду професій і виділений на підставі спільності психологічних вимог до людини. Структура психологічного модуля містить характеристики типового елемента діяльності та психологічної характеристики вимог, що пред'являються до людини, відповідних цьому елементу.

Математичні моделі застосовують для дослідження широкого кола психічних процесів та явищ.

Для побудови моделей використовують різні математичні апарати: теорію ймовірностей, теорію інформації, теорію алгоритмів, факторні теорії тощо.

Водночас специфіка дослідження психічних явищ полягає у залежності їх динаміки від конкретних умов його проведення експерименту, а якості інтерпретації даних – від інформативності, надійності та валідності дослідницького інструментарію, а також від кваліфікації організатора експерименту.

Також необхідно зазначити, що психіка не є замкнутою системою, що існує ізольовано. Під час побудови математичної моделі психічного явища досліджують лише його певні аспекти. Моделювання тих чи інших аспектів психіки надає можливість розробляти навчальні програми згідно з закономірностями певної діяльності.

Побудова факторних моделей індивідуально-психологічних особливостей фахівців надає можливість диференціювати їх за найбільш загальними характеристиками.

Факторний аналіз в психологічній науці найчастіше застосовують для визначення властивостей, які не можна спостерігати і вимірювати безпосередньо, але які можуть впливати на низку властивостей.

Основне завдання факторного аналізу полягає в тому, щоб зменшити кількість змінних до декількох загальних факторів. Якщо за результатами підрахунку коефіцієнтів кореляції виявлено щільні зв'язки між декількома показниками (кореляційні плеяди), можна припустити наявність більш загального фактору.

Питання психології

Найбільш важливим практичним результатом побудови факторної моделі психічного процесу або явища є визначення незалежних факторів. Зокрема, факторні моделі набули поширення в психологічних дослідженнях особистості та інтелекту.

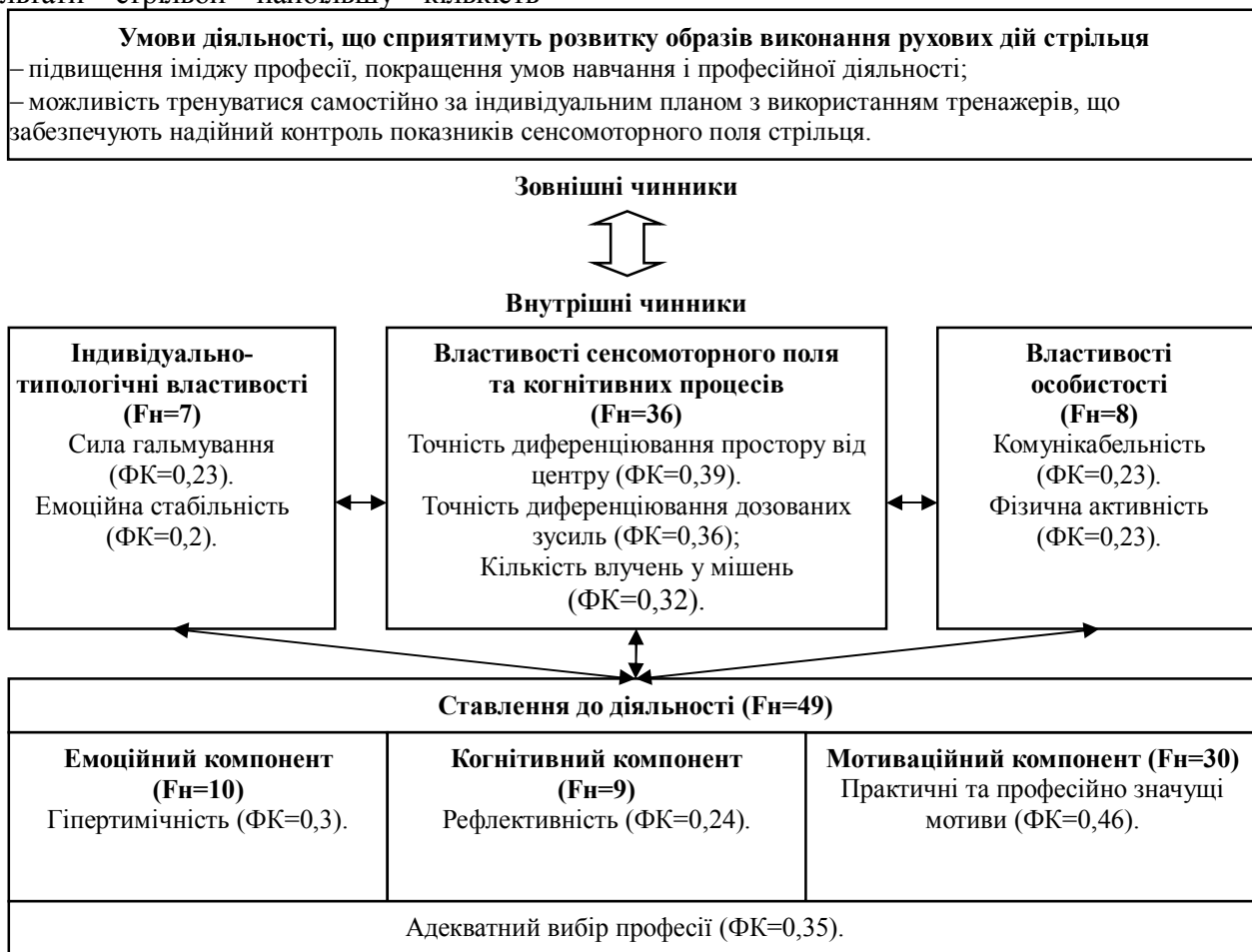
Проте останнім часом у зв'язку з усвідомленням розробниками тестів необхідності глибокого апріорного теоретичного обґрунтування досліджуваних показників традиційний метод факторного аналізу все більше поступається структурному моделюванню.

На підставі власних емпіричних досліджень [4–6] психологічних особливостей рухової діяльності стрільця з бойового пістолета нами з'ясовано, що найбільшу кількість кореляційних зв'язків між досліджуваними властивостями в групі респондентів, що мають відмінні результати стрільби мають: гіпертимність, комунікабельність, рефлексивність. Водночас у групи респондентів, що мають низькі результати стрільби найбільшу кількість

кореляційних зв'язків визначено для імпульсивності, збудливості, дистимічності, циклотимічності.

Аналіз та узагальнення результатів власних досліджень надали можливість визначити психологічні фактори, що впливають на розвиток образів виконання рухових дій стрільця й визначити психологічні показники, за якими можна оцінювати динаміку цього процесу [4–6]. З'ясовано, що вплив зазначених властивостей на психологічні особливості розвитку образів виконання рухових дій стрільця в групах респондентів з різною успішністю навчання стрільби є різним.

Найвпливовішими факторами, що зумовлюють психологічні особливості розвитку образів виконання рухових дій стрільця у відмінників стрільби є властивості сенсомоторного поля та когнітивних процесів ($F_n=36$), ставлення до діяльності ($F_n=49$), в якому найбільш значущим є мотиваційний компонент ($F_n=30$) (рисунок 1).

Примітка: F_n – ваговий коефіцієнт за фактором, %; ΦK – внесок показника у фактор.

Рисунок 1 – Факторна модель психологічних особливостей розвитку образів виконання рухових дій стрільця у відмінників стрільби

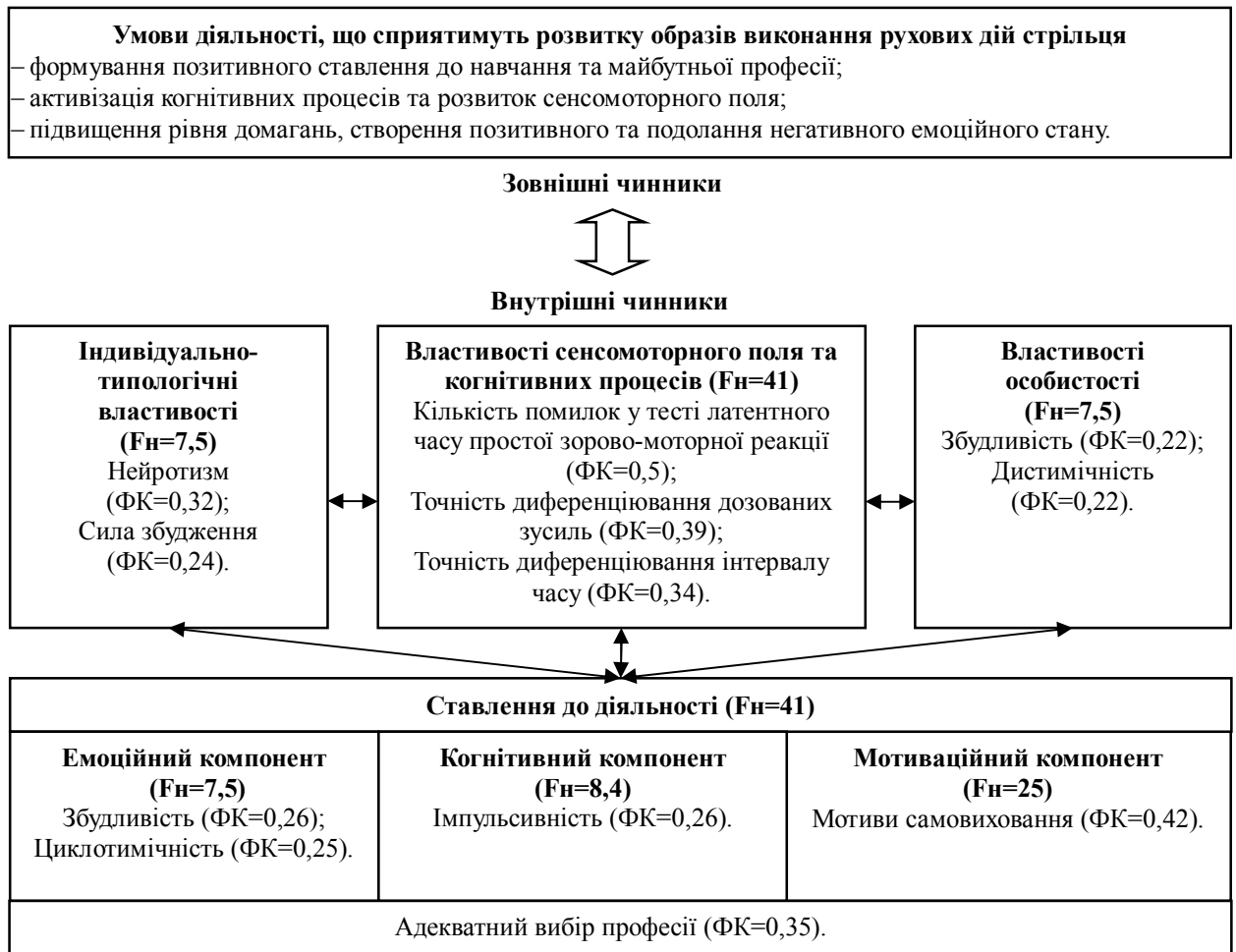
Питання психології

Найвпливовішими факторами, що зумовлюють психологічні особливості розвитку образів виконання рухових дій стрільця у тих, хто має незадовільні результати стрільби також є властивості сенсомоторного поля та когнітивних процесів ($F_n=41$) і ставлення до діяльності ($F_n=41$), в якому найбільш значущим є мотиваційний компонент ($F_n=25$) (рисунок 2).

Водночас найвпливовішими властивостями, що зумовлюють психологічні особливості розвитку образів виконання рухових дій стрільця у тих, хто має низькі результати стрільби є: мотиви самовиховання, точність зорово-моторної реакції, точність диференціювання дозованих зусиль диференціювання простору від центру

об'єкта, а також індивідуально-типологічні й особистісні властивості, що негативно впливають на неї, а саме: імпульсивність, екзальтованість, циклотимічність, велика сила збудження.

Отже, основними показниками для діагностування динаміки розвитку образів виконання рухових дій стрільця на етапі початкової підготовки є: кількість влучень у мішень, точність диференціювання дозованих зусиль (динамометрія), кількість помилок у тестах простої зорово-моторної реакції, точність диференціювання часу (хронометрія), точність диференціювання простору від центру (лінійка Петрова), рівень сформованості практичних та професійно значущих мотивів (за М. Алексеевою).

Примітка: F_n – ваговий коефіцієнт за фактором, %; ΦK – внесок показника у фактор.

Рисунок 2 – Факторна модель психологічних особливостей розвитку образів виконання рухових дій стрільця у курсантів, що мають низькі результати стрільби

Розроблені факторні моделі індивідуально-психологічних особливостей розвитку образів виконання рухових дій стрільця надають можливість реалізувати положення концепцій Б. Г. Ананьєва, М. О. Бернштейна, О. Р. Малхазова та інших щодо

підвищення ефективності професійної підготовки фахівців шляхом їх впровадження в професійно-психологічний добір та психологічний супровід діяльності.

Також на підставі аналізу даних емпіричного дослідження нами визначено,

що курсантам, які мають високі результати стрільби властивий гіпертимний профіль особистості, а курсантам, які мають низькі результати стрільби – циклотимічний.

Зазначені профілі психологічних особливостей розвитку образів виконання рухових дій стрільця надали можливість визначити шляхи оптимізації психолого-педагогічного супроводження навчального процесу з вогневої підготовки.

Насамперед необхідно зазначити, що заходи психологічного супроводу та психокорекції, спрямовані на представників обох зазначених груп не повинні бути спрямовані на зміну рис особистості. Навпаки, основну увагу необхідно приділити заходам, спрямованим на усвідомлення тими, хто навчається, власних індивідуально-типологічних та особистісних особливостей, адекватне сприймання ситуацій, в яких вони відчувають себе найбільш вразливими, а також аналізу власної поведінки, що спричиняє виникнення негативних психічних станів. Зокрема, усвідомлення особливостей ситуацій, в яких необхідно застосовувати вогнепальну зброю забезпечує їх правильне сприймання, адекватне ставлення та реагування. З'являються нові способи аналізу ситуації, формуються нові алгоритми поведінки.

Наприклад, роз'яснення доцільно проводити у формі індивідуальних товариських співбесід з наведенням прикладів з життя, що надає можливість усвідомити причини тих чи інших вчинків, помилки, сильні та слабкі сторони власної психіки. Основною метою бесіди є підведення особи, якій надають допомогу, до прийняття власного адекватного рішення.

Особливостями групової психокорекції є використання опосередкованого впливу через думку групи і закономірності її міжособистісної взаємодії. Для групових дискусій важливий вибір теми, яка повинна відповідати інтересам учасників і враховувати їх особистісні проблеми. Напружений стан учасників дискусії може бути знято відволіканням їх уваги на будь-яких сторонніх осіб. У разі відкритих довірчих стосунків між членами групи можна виносити на обговорення важливі епізоди з життя, наводити приклади адекватної поведінки одного з учасників групи.

Як індивідуальні, так і групові методи психологічної корекції на початковому етапі

мають бути спрямованими на усвідомлення особою власних особливостей, слабких і сильних сторін психіки. Подальші кроки повинні закріплювати й вдосконалювати досягнутий результат та мають бути спрямованими на формування самосвідомості та адекватного оцінювання індивідом себе у структурі діяльності.

Зважаючи на те, що типовими особливостями представників гіпертимічного профілю є велика рухливість, активність, балакучість, які в навчальному процесі виявляються у рухливості та недисциплінованості й дуже часто негативно сприймається педагогами, у психологічному супроводі необхідно більше уваги приділяти як підтриманню дисципліни в групі, так і роботі з педагогами щодо дотримання педагогічного такту. Водночас саме представники гіпертимічного профілю мають високі результати навчання, зокрема, на етапі початкової підготовки завдяки позитивному настрою, оптимізму, активному прагненню бути лідером, фізичній активності, схильності до ризику та прояву інтересу до нового, адекватному оцінюванню власних можливостей щодо подолання складної ситуації, кращій стійкості до впливу стресу, комунікабельності, творчості. На наш погляд, представники цього типу мають всі необхідні властивості, необхідні для досягнення високого рівня професіоналізму в діяльності, що їх цікавить.

На підставі аналізу практичного досвіду доходимо висновку, що ефективність психолого-педагогічного супроводу бойової підготовки забезпечує роз'яснення педагогу сутності, особливостей і механізмів гіпертимічної поведінки. При цьому слід особливо акцентувати увагу на тому, що основою недисциплінованості є індивідуально-типологічні особливості цієї категорії осіб, а не негативна навчальна та професійна мотивація.

Отже, педагогам слід мати на увазі, що найбільші труднощі у зазначеній категорії осіб виникають за умов суворої регламентації, жорсткої дисципліни, постійної нав'язливої опіки і прискіпливого контролю. Водночас в процесі роботи з представниками цієї категорії педагог повинен бути стриманим, коректним, доброзичливим, надавати їм більше самостійності в навчально-тренувальному процесі.

Типовими особливостями представників циклотимічного профілю є часта зміна інтересів, схильність до заняття різноманітними видами діяльності. Типовою рисою циклотимів є схильність до перепадів настрою: фази підйому, що виявляються у веселості, відкритості і товарищескості періодично змінюються фазами спаду, що супроводжуються пригніченістю, замкнутістю. Дрібні неприємності і невдачі, які зазвичай трапляються внаслідок спаду працездатності, циклотими переживають вкрай важко. На зауваження і докори нерідко відповідають роздратуванням, часом грубістю і гнівом, що супроводжується сильним емоційним переживанням.

У типових представників циклоїдного типу фази зазвичай нетривалі і тривають два-три тижні. Несприятливими для них є ситуації, пов'язані зі змінами у житті, ламкою стереотипів, звичок, психічні навантаження, особливо в стадії спаду настрою, несподівані доручення, вимоги, що суперечать звичному настрою, невдачі у навчанні та в особистому житті. Самооцінка формується поступово, з накопиченням досвіду «хороших» і «поганих» періодів. У разі відсутності життєвого досвіду вона може бути досить неадекватною. Стосунки з людьми мають циклічний характер. Можливий невмотивований тимчасовий розрив відносин з компанією, друзями. Коло інтересів також є нестабільним: у фазі спаду їх залишають, а у фазі підйому повертаються до них або знаходять нові.

Періоди активного навчання змінюються періодами повної байдужості до навчальних дисциплін та завдань. Помічено, що на першому курсі вищих навчальних закладів циклоїдам притаманні затяжні депресивні реакції. Різка зміна характеру навчального процесу, оманлива легкість перших днів навчання, відсутність щоденного контролю з боку викладачів, підвищене навантаження, необхідність засвоювати складний навчальний матеріал ламають сформований в середній школі навчальний стереотип. Здатність в період підйому «на льоту» засвоювати матеріал шкільної програми виявляється недостатньою. Перевтома і астения затягують фазу спаду, в результаті чого виникає байдужість до навчання і до розумової роботи взагалі. У період спаду погіршується і працездатність, зникає бажання рухатись, погіршується настрій.

Навчальне навантаження у період спаду для індивідів циклоїдного типу необхідно знизити й не надавати складних завдань. Також необхідно вживати заходів щодо покращення їх настрою, підтримувати впевненість у собі. Подій, пов'язані з переїздом або засвоєнням нової діяльності викликають у індивідів циклоїдного типу спад настрою. За таких умов, з одного боку, легко реалізується готовність до тривалого періоду спаду настрою, з іншого, труднощі гальмують підйом активності, настрою. Шкідливими для індивідів циклоїдного типу є сильні емоційні перевантаження.

Необхідно зазначити, що в період підйому такі індивіди добре виконують роботу, що вимагає постійного перемикавання уваги. У фазі підйому можна доцільно проводити бесіди про те, що слід зробити, щоб розуміти свої особливості і краще себе контролювати. Якщо циклоїд усвідомлює свої психологічні особливості, він може навчитися легше долати кризові періоди та ситуації.

Проте в період спаду активності циклоїди потребують особливого ставлення та підвищеної уваги. В цей період педагогам доцільно уникати висування до них суворих вимог, не можна провокувати конфлікти. Необхідно надавати психологічну підтримку, допомагати впоратись із занепадом сил. Типовому циклоїду не варто доручати роботу у високому темпі та монотонному ритмі. В період зниження працездатності такої людині краще намагатися уникати труднощів, неприємностей, дотримуватися режиму дня.

Таким чином, ефективному розвитку образів виконання рухових дій стрільця у відмінників стрільби сприятимуть заходи, спрямовані на:

- підвищення іміджу професії та рівня соціального захисту, покращення умов навчання і професійної діяльності;
- надання можливості навчатися за індивідуальним планом з використанням тренажерів, що забезпечують надійний контроль показників сенсомоторного поля стрільця з бойового пістолета;
- створення умов для комунікації та обміну позитивним досвідом стрілецької практики.

Ефективному розвитку образів виконання рухових дій стрільця у тих, хто мають низькі результати стрільби сприятимуть заходи, спрямовані на:

Питання психології

- формування позитивного ставлення до навчання та майбутньої професії;
- активізація когнітивних процесів та розвиток сенсомоторного поля;
- підвищення рівня домагань, посилення впевненості в собі;
- подолання негативних психічних станів;

- розвиток комунікації та орієнтування на роботу в групі.

Подальше дослідження зазначеної проблеми доцільно продовжити в напрямках: розроблення комплексної методики професійно-психологічного добору кандидатів на службу до Збройних Сил України та інших військових формувань.

Література

1. Бандурка, О. М. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу ОВС [Текст] : науково-практичне видання / Бандурка О. М. [та ін.]. – Харків : ХНУВС, 2005. – 371 с.
2. Виліонас, В. К. Психологія емоцій [Текст] : хрестоматія / В. К. Виліонас. – СПб. : Питер, 2008. – 496 с. – (Серія «Хрестоматія»).
3. Гаврилов, В. Е. Использование модульного подхода для психологической классификации профессий в целях профориентации [Текст] / В. Е. Гаврилов // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 111–117.
4. Дворецкий, В. П. Методика дослідження сенсомоторних навичок стрільця з бойового пістолета [Текст] / В. П. Дворецкий // Юридична психологія та педагогіка : Науковий журнал. – К. : НАВС, 2012. – Вип. 1 (11). – С. 68–74.
5. Дворецкий, В. П. Факторна модель психологічних особливостей розвитку образів виконання рухових дій стрільця з бойового пістолета [Текст] / В. П. Дворецкий // Вісник національного університету оборони України : Збірник наукових праць. – К. : НУОУ, 2013. – Вип. 5 (36). – С. 201–207.
6. Дворецкий, В. П. Психологические особенности развития образов выполнения двигательных действий при стрельбе из боевого пистолета [Текст] / В. П. Дворецкий // Психопедагогика в правоохранительных органах : Научный журнал. – Омск : Изд. ОМА МВД России, 2014. – Вып. 1 (56). – С. 3–9.
7. Кокун, О. М. Психофізіологія [Текст] : навч. посібник для студ. вузів / О. М. Кокун. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 184 с.
8. Курс стрільб зі стрілецької зброї і бойових машин для підрозділів Сухопутних військ Збройних сил України, Повітряних Сил та Військово-морських Сил Збройних сил України. – К. : Вид-во «Варта», 2009. – 185 с.
9. Лефтеров, В. О. Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ [Текст] : Монографія / В. О. Лефтеров, О. В. Тімченко. – Донецьк : ДІВС МВС України, 2002. – 324 с.
10. Максименко, С. Д. Експериментальна психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. [Текст] / С. Д. Максименко, Е. Л. Носенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 360 с.
11. Малхазов, О. Р. Психологія та психофізіологія управління руховою діяльністю : монографія [Текст] / О. Р. Малхазов. – К. : Євролінія, 2002. – 320 с.
12. Огневая подготовка [Текст] : учебник / Щипин А. И. [и др.]; общ. ред. Н. В. Румянцева. – М. : ЦОКР МВД России, 2009. – 672 с. – (МВД РФ).
13. Полторац С. Т. Теоретичні аспекти розроблення методики вдосконалення змісту системи бойової підготовки командирів підрозділів у період їх професійного становлення / С. Т. Полторац // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2012. – Вип. 65. – С. 85–88.
14. Потапчук, Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців [Текст] : монографія / Є. М. Потапчук. – Хмельницький: Національна академія ДПСУ, 2004. – 323 с.

Dvoretzky V., senior lecturer of the department

WAYS OF PROFESSIONAL PSYCHOLOGICAL SELECTION AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT MILITARY

In the article the prospects for the use of factor models individual psychological characteristics of images execution of motor action shooter in professional psychological selection of military personnel. It was established that the main indicators for the diagnosis of the dynamics of the images perform motor actions arrow number of hits on the target, the accuracy of dose differentiation efforts, the number of errors in tests of simple visual-motor response, the accuracy of the differentiation time, the accuracy of differentiation from the centre of the space, the level of development of practical and professionally significant motives. Identify ways to overcome negative mental states military, arising from the use of firearms. Further investigation of this problem, it is advisable to continue in the directions: development of a comprehensive methodology of professional psychological selection of candidates to serve in the Armed Forces of Ukraine and other military formations.

Keywords: factor model; individual psychological characteristics; image execution of motor actions; professional psychological selection; coordination.